

Mirko PETI
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

HRVATSKI POREDBENI RJEČNIK

Predlaže se izrada hrvatskoga poredbenoga rječnika u kojemu bi se našle riječi istoga značenja svih triju hrvatskih jezičnih idioma: štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga, u povijesnom i kulturološkom presjeku.

Uz nastojanje oko različitih vrsta rječnika u nas, posebno onih kojima se na leksičkoj razini pokušavaju utvrditi razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika, u hrvatskoj bi se leksikografiji — pogotovu danas, kad se ova sredina, nakon duge vladavine unitarne koncepcije jezika, i jezično konačno osamostalila — moralo naći mjesta i za rad na hrvatskom poredbenom, da ne kažemo razlikovnom rječniku. Kakav bi to rječnik trebao biti? To bi trebao biti rječnik razlika unutar samoga hrvatskoga jezika, među trima njegovim bitnim i ne samo književnim sastavnicama. Bio bi to ujedno i jedan od mogućih odgovora na načelno pitanje: kako pristupiti izradi bilo kojega hrvatskoga jednojezičnog rječnika ako se s obzirom na objektivno utvrdivu hrvatsku jezičnu situaciju već na prvom koraku susrećemo s višejezičnošću? Riječ bi tu bila o utvrđivanju leksemskih razlika koje ne razdvajaju, dva ili više jezika, nego spajaju, rasute pa i zasute dijelove jednoga, razlikā koje su, kad ih se međusobno poveže, integrativni elementi unutrašnje, civilizacijsko-kulturološke strukturiranosti hrvatskoga jezika kao cjeline, u njegovoj vremenskoj protežnosti od početaka pismenosti do naših dana. Svojevrсна leksikografska arheologija, rezultati koje bi, zasigurno, omogućili i pouzdanije snalaženje u suvremenosti.

Bio bi to rječnik u kojemu bi se u tri stupca jedna do druge s lijeva na desno usporedale riječi hrvatskoga štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga jezičnoga idioma, kako bi ih se, tako poredane, različite a ipak slične, moglo međusobno uspoređivati. Koje riječi? Ne sve i ne bilo koje, nego one koje su usporedive, a to su upravo one koje su u usporedbi jedne s drugom značenjski istovrijedne, koje značenjski isto vrijede. S gledišta trodijalekatske utemeljenosti hrvatskoga jezika te bi riječi tada od idioma do idioma bile razlikovne, pa bi se i razlikovnost među njima mogla objektivno utvrditi, a s gledišta bi cjeline semantičkoga sustava toga jezika i njegove pripadnosti južnoslavenskom jezičnom kompleksu bile sinonimne.

Osim što bi bio poredbeni i razlikovni rječnik, posredno bi to bio dakle i rječnik sinonima. Riječi koje bi se u njemu našle imale bi dvojnu narav, razlikovnu i sinonimnu, ovisno o tome s kojega ih se gledišta, višejezičnosti ili jednojezičnosti, promatra i tumači. Rječnikom bi se postigla svrha ako bi u načinu prezentiranja građe bila jednako zastupljena oba gledišta: morao bi, s obzirom na cjelinu hrvatskoga jezika, biti rađen kao jednojezični rječnik, ali, paradoksalno — da zadovolji paradoksalnost situacije u kojoj se zatječe — nužno s gledišta višejezičnosti, koja je, višejezičnost, hrvatskom jeziku u podlozi, njegovo gotovo prirodno stanje. Stoga ju se u izradi jednojezičnoga rječnika ovakava tipa ne može i ne smije zaobići.

Tu je nužno poći od toga da je hrvatski jezik sa semantičkoga gledišta, sa svojim semantičkim sustavom u najširem smislu riječi, uključujući osim književne opstojnosti i dijalekte i mjesne govore sve do idiolekata, sav zaista samo jedan jezik, kao jeziku mu je pridružen jedan značenjski sustav. Dijalektnim odnosno višejezičnim taj jezik postaje tek onda kad se od značenja njegovih leksema, koja, značenja, sama po sebi nisu i ne mogu biti dijalektna, okrenemo njihovu obliku i svakomu od njih pridružimo odgovarajuću gramatičku formu, te kad tako oblikovane lekseme zajedno s formom u kojoj funkcioniraju smjestimo u određen sociokulturni kontekst u prostoru i vremenu. Tada se, na osnovi takve mogućnosti, nečješće političkom odlukom, izborom jednog dijalekta za književni jezik, dijalektnost jezika okreće u njegovu dijalektalnost. Po formuli da sve što nije jezičnoknjiževno — po normama jezika koji je književan — jest dijalektalno, pa i književnost koja se na tako stvorenim "dijalektima" stvara.

To se dogodilo i hrvatskom jeziku. Dijalekti su, kao predmet posebnih dijalektoloških istraživanja, nastali u njemu onoga časa kada se jedan od njih, štokavski, nametnuo kao temelj hrvatskom književnom jeziku koji biva općeprihvaćen. Prije toga u hrvatskom jeziku i nije bilo dijalekata, u značenju kako ih poimlje moderna dijalektologija. Dijalekti su u njemu tekovina filologije 19. stoljeća. Za hrvatski bi se jezik prije moglo reći da je, u jedinstvu triju različitih svojih dijalekata, bio više dijalektičan a manje dijalektalan: u višejezičnosti jednojezičan, u jednojezičnosti višejezičan. U više oblika jedno značenje.

Zbog toga se pojave paralelizma na leksemskoj razini u tekstovima oblikovanim različitim hrvatskim jezičnim idiomima ne smiju u proučavanju ograničiti samo na uska dijalektološka pitanja. Da bi ih se bolje protumačilo, valja ih promatrati u širem političkom i kulturološkom kontekstu na razini hrvatskoga jezika kao dijasistema. Tako npr. već Belostenec u svom rječniku iz 17. st. pod oznakama *dalm.* i *sclav.* (= "dalmatinski" i "slavonski") uz pojedine lekseme najvjerojatnije ne razlikuje primarno riječi različitih dijalekata jednoga jezika nego sinonimne leksičke oblike istoga jezika. U tom smislu Belostenčev *Gazophylacium* i jest zametak i začetak hrvatskoga razlikovno-poredbenoga rječnika, rječnika tzv. kontaktnih sinonima, s leksikografskom prezentacijom leksikoloških podataka koji su autoru u to vrijeme bili dostupni.

Dijalektalnost pojedinoga jezičnog idioma unutar hrvatskoga jezika kao dijasistema nije dakle, valja to istaći, u samom značenju njegovih leksema. U semantič-

kom sustavu toga jezika dijalektalnosti nema. Po tome što značenjski nije manje nedijalektalno nego *kaj* i *ča*. Ovaj ili onaj idiom nije ni dijalektalan ni nedijalektalan po značenju riječi što mu pripadaju, pa ni po obliku, koji samo upućuje na višejezičnost, nego je dijalektalan odnosno nedijalektalan po upotrebi svojih leksema: gdje se i kako, u kojoj gramatičkoj formi ti leksemi upotrebljavaju: onoj društveno prestižnoj i za opću upotrebu normiranoj ili onoj koja to iz određenih razloga nije, ili bar nije u tolikoj mjeri. Pridruživanjem različitih gramatičkih sustava jednomu semantičkomu nastaje dakle u jeziku samo dijalektnost, višejezičnost. Ne još i dijalektalnost. Ona, vidjeli smo, nastaje tek upotrebom jezika u određenoj formi i u određenoj sredini.

Hrvatski poredbeni jednojezični rječnik morao bi se izrađivati upravo s obzirom na navedenu višejezičnost, dijalektnost. Što je svojedobno učinjeno dijalektalnim ili čak, kao npr. kajkavski, nije priznavano sastavnicom hrvatskoga jezika, te kao manje vrijedno gurano na znanstvenoistraživačku i društvenu marginu, valjalo bi sada, kao pretpostavku za izradu hrvatskoga poredbenog rječnika, jednojezičnoga s gledišta višejezičnosti, učiniti dijalektnim. Semantički se sustav hrvatskoga jezika i može iscrpno opisati samo s gledišta višejezičnosti, dijalektnosti. Radi se u krajnjoj crti o potrebi da se hrvatski jezik iz cjeline svoga sustava ponovo premisli i prevrednuje, odmisli drugačije nego je to bilo do sada, a sve opet zbog toga da bi se njime moglo misliti ne više samo polovično ili fragmentarno, "pokrajinski" ili dijalektalno, nego u punini njegova cjelokupna semantičkoga sustava, sa svim konkvencijama koje iz toga slijede.

Da bi se izradio takav hrvatski poredbeni jednojezični rječnik, nužno je prethodno, koliko je moguće, utvrditi što je u hrvatskom jeziku 'štokavsko', što 'čakavsko', što 'kajkavsko', a što je pak zajedničko svim trima navedenim idiomima. Bilo bi najbolje kad bi već postojali cjeloviti rječnici iz kojih bi se to vidjelo. Tek tada bi se moglo ustanoviti kako se pojedine dionice tih idioma odnose međusobno, s jedne strane, a kako prema cjelini jezika, s druge: gdje je kojoj u cjelini jezika mjesto, u prošlosti i danas, kakav im je leksikološki položaj i koju vrijednost u njemu imaju.

Zašto je potrebno, kako se predlaže, riječi redati jedne do drugih i međusobno ih uspoređivati? Korist od izrade takva rječnika bila bi višestruka. Osim inventarizacije leksičkoga fonda, da se riječi, odabrane po određenom kriteriju, nađu na jednom mjestu, bila bi to u neku ruku i prilika da se načini više reda u vlastitom jeziku, da ga se bolje upozna, što bi kao posljedicu moglo imati podizanje razine jezične a time i svake druge kulture na viši stupanj. Umjesto plošne i statične slike jezika, dobila bi se njegova jasnija i izoštrenija slika, otvorio bi se unutrašnji jezični prostor, s perspektivom i u prostoru i u vremenu, čiji je jedan smjer upravljen prema prošlosti a drugi prema suvremenosti. Rječnik bi, nadalje, bio poticaj i izazov vrednovanju riječi, našem aktivnom odnosu prema njima, kako bi im se po vrijednosti preciznije odredilo mjesto i u sustavu i u jezičnoj upotrebi. Mogla bi se njime uspostaviti i svojevrsna stratigrafija upotrebe hrvatskoga jezika: da se zna gdje se što i u kojoj prilici upotrebljava, može upotrebljavati, a gdje što i u kojoj prilici ne bi

bilo uputno da se upotrijebi. Takvo vrednovanje bez usporedbe nije moguće.

Treće, tim bi se rječnikom posredstvom jednoga semantičkog sustava jezika dijalekte u velikoj mjeri oslobodilo dijalektalnosti. Dijalektalno bi se, u negativnom smislu riječi, kao nešto zabačeno i manje vrijedno, integracijom u sustav svelo na najmanju moguću mjeru. Opisom bi ga i upotrebom valjalo toliko iscrpsti da prestane biti dijalektalno i funkcionalno se integrira u složen komunikacijski sustav koji bi bitno korespondirao sa suvremenošću. U jednoj bi se knjizi, na taj način, najzad, našlo sve ono što izvorne govornike hrvatskoga jezika dijalekatski razlikuje i razdvaja, a jezično i kulturološki spaja, odnosno može spojiti, integrirati u jedan sustav. Na razini višoj od dijalektalne, na naddijalektalnoj razini. Na taj bi se način otvorila mogućnost kvalitetnijeg čitanja ne malog broja hrvatskih književno i kulturološki relevantnih tekstova.

Rječnikom bi se k tomu još pokazalo što je u hrvatskom jeziku "višak", a što u njemu nedostaje, što je inflatorno a što deficitarno, čega ima a ne treba nam i čega nema a trebalo bi nam. Krajnji bi cilj izrade poredbenoga jednojezičnog rječnika bio dakle da se s više aspekata bolje upozna vlastiti jezik, kako bismo se bolje mogli njime služiti, a i na bolji ga način prezentirati svima koji su za nj zainteresirani. Zameci takva rječnika već postoje, kao tumači manje poznatih riječi na kraju knjiga u kritičkim izdanjima djela hrvatskih pisaca što ih izdaju Hrvatska akademija u ediciji *Stari pisci hrvatski* i Matica hrvatska u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*.

Poredbeni bi razlikovni rječnik hrvatskoga jezika nesumljivo bio značajan i sasvim legitiman doprinos hrvatskoj leksikografskoj tradiciji, kojoj je rad na višejezičnim rječnicima u samom temelju. U ovom slučaju bio bi postignut sretan spoj: izrada jednojezičnog rječnika s aspekta višejezičnosti.

KROATISCHE VERGLEICHENDES WÖRTERBUCH

Zusammenfassung

Man schlägt das Ausarbeiten eines Wörterbuchs vor, in dem die Wörter des štokavischen, kajkavischen und čakavischen sprachlichen Idioms verglichen würden. Der Nutzen von einem solchen Wörterbuch wäre mehrfach.